



Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovu člana V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i člana 39. stav 1. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 10. do 16. marta 2009. godine, donijela je

ODLUKU

I

Graditeljska cjelina – kompleks vila iz austrougarskog perioda u Petrakijinoj ulici (Vila Mandić, vila Heinricha Reitera, vila Hermine Radisch i vila Forstratha Miklaua) u Sarajevu proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik nalazi se na zemljištu označenom kao:

- k.č. 1930/1 (novi premjer) što odgovara k.č. 69 (stari premjer), posjedovni list broj 33, mahala XL, z.k. uložak broj 39, k.o. Sarajevo, općina Stari Grad Sarajevo, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina (Vila Mandić);

- k.č. 1929 (novi premjer) što odgovara k.č. 20 (stari premjer), posjedovni list broj 40, mahala XLV, z.k. uložak broj 197, k.o. Sarajevo, općina Stari Grad Sarajevo, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina (Vila Heinricha Reitera);

- k.č. 1928/1 (novi premjer) što odgovara k.č. 160 (stari premjer), posjedovni list broj 33, mahala XLV, z.k. uložak broj 193, k.o. Sarajevo, općina Stari Grad Sarajevo, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina (Vila Hermine Radisch);

- k.č. 606 (novi premjer) što odgovara k.č. 165 i 17 (stari premjer), posjedovni list broj 27, mahala XLV, z.k. uložak broj 50, k.o. Sarajevo, općina Stari Grad Sarajevo, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina (Vila Forstratha Miklaua).

Na nacionalni spomenik primjenjuju se mjere zaštite utvrđene Zakonom o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika, ustanovljene u skladu sa Aneksom 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini („Službene novine Federacije BiH” br. 2/02, 27/02, 6/04 i 51/07).

II

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Vlada Federacije) dužna je da osigura pravne, naučne, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Komisija) utvrdit će tehničke uslove i osigurati finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacione ploče sa osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

S ciljem trajne zaštite nacionalnog spomenika utvrđuju se sljedeće mjere zaštite koje se odnose na prostor definiran u tački I stav 2. ove odluke:

- dopušteni su isključivo konzervatorsko-restauratorski radovi, radovi tekućeg održavanja i radovi koji imaju za cilj prezentaciju spomenika i radovi koji će osigurati održivu upotrebu objekta, uz odobrenje federalnog ministarstva nadležnog za prostorno uređenje i stručno nadziranje nadležne službe zaštite naslijeđa na nivou Federacije Bosne i Hercegovine;
- prije početka konzervatorsko-restauratorskih radova na objektu izvršiti detaljno snimanje stanja, te istraživačke radove koji će obuhvatiti analizu građevinskih materijala i vrstu i ton izvornih boja vanjskih zidova fasada;
- Projekat konzervatorsko-restauratorskih radova mora biti zasnovan na detaljnom snimanju stanja objekta i treba uključiti metodološki pristup koji će biti usmjeren na zaštitu historijskih vrijednosti objekta;
- obavezno je sačuvati izvorni izgled objekata u pogledu obrade arhitektonskih detalja, boje zidova, tretmana fasada, konstrukcije objekta i nagiba krova, te vrste krovnog pokrivača i nije dozvoljena promjena stilskih karakteristika uklanjanjem ili dodavanjem pojedinih dekorativnih elemenata i arhitektonskih detalja (kamene i druge plastike – nadvratnika, vijenaca i sl.),
- prilikom konzervatorsko-restauratorskih radova koristiti materijale iste kao izvorne, izvorne tehnike i obrade materijala u najvećoj mogućoj mjeri.

IV

Stavljaju se izvan snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski akti koji su suprotni odredbama ove odluke.

V

Svako a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona, gradske i općinske službe, suzdržat će se od preduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu.

VI

Ova odluka dostavit će se Vladi Federacije, nadležnom ministarstvu, nadležnoj službi zaštite i općinskom organu uprave nadležnom za poslove urbanizma i katastra, radi provođenja mjera utvrđenih u tač. II - V ove odluke i nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VII

Sastavni dio ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom, koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na web stranici Komisije (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII

Prema članu V stav 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Komisije su konačne.

IX

Ova odluka stupa na snagu narednog dana od dana objavljivanja u „Službenom glasniku BiH“.

Ovu odluku Komisija je donijela u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Martin Cherry, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović i Ljiljana Ševo.

Predsjedavajući Komisije

Dubravko Lovrenović

Broj: 02-2-40/09-18
11. marta 2009. godine
Sarajevo

O b r a z l o ž e n j e

I – UVOD

Na osnovu člana 2, stava 1. Zakona o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika, ustanovljene u skladu sa Aneksom 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini „nacionalni spomenik” je dobro koje je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom, u skladu sa čl. V i VI Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, kao i dobra upisana na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“ broj 33/02), sve dok Komisija ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira da li je za to dobro podnesen zahtjev.

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika donijela je odluku o stavljanju Gradske ambijentalne cjeline Sarajeva, u čijem sastavu se nalazi i kompleks vila u Petrarkijinoj ulici, na Privremenu listu nacionalnih spomenika pod rednim brojem 546.

U skladu sa odredbama Zakona, a na osnovu člana V stava 4. Aneksa 8. i člana 35. Poslovnika o radu Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Komisija je pristupila provedbi postupka za donošenje konačne odluke za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom.

Izjava o značaju dobra

Graditeljska cjelina – kompleks vila iz austrougarskog perioda u Petrarkijinoj ulici (Vila Mandić, vila Heinricha Reitera, vila Hermine Radisch i vila Forstratha Miklaura) predstavlja najočuvaniju cjelinu vila iz austrougarskog perioda u Sarajevu, neprocjenjive historijske i dokumentarne vrijednosti, koje predstavljaju izvor saznanja o načinu gradnje i života u centralnom dijelu grada Sarajeva, s početka XX vijeka. Pored historijske i dokumentarne vrijednosti, ova graditeljska cjelina ima veliku ambijentalnu, ali i umjetničko-estetsku vrijednost, s obzirom na to da su, tada najveći projektantski autoriteti u BiH, gradili jedinstvene objekte, u stilskom i oblikovnom smislu, koje ne susrećemo u drugim gradovima BiH.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom, izvršen je uvid u:

- dokumentaciju o lokaciji imovine i sadašnjem vlasniku i korisniku dobra,
- sadašnje stanje i namjenu dobra, uključujući opis i fotografije, podatke o oštećenjima u toku rata, podatke o intervencijama na restauraciji i drugoj vrsti radova na dobru, itd.,
- historijsku, arhitektonsku i drugu dokumentarnu građu o dobru, koja je data u popisu korištenja dokumentacije u sklopu ove odluke.

Na osnovu uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje dobra, utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokacija

Vile ovog kompleksa se nalaze na istočnoj i zapadnoj strani Petrakijine ulice. Na zapadnoj strani se u nizu, gledajući od juga ka sjeveru nalaze vile Mandić, Heinricha Reitera i Hermine Radisch. Preko puta vile Hermine Radisch, na istočnoj strani ulice se nalazi vila Forstratha Miklaura.

Nacionalni spomenik nalazi se na zemljištu označenom kao k.č. 1930/1 (novi premjer) odnosno k.č. 69 (stari premjer), p.l. 33, mahala XL, z.k. uložak br. 39, k.o. Sarajevo, općina Stari Grad, Sarajevo, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina (Vila Mandić).

k.č. 1929 (novi premjer) odnosno k.č. 20 (stari premjer), p.l. 40, mahala XLV, z.k. uložak br. 197, k.o. Sarajevo, općina Stari Grad, Sarajevo, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina (Vila Heinricha Reitera).

k.č. 1928/1 (novi premjer) odnosno k.č. 160 (stari premjer), p.l. 33, mahala XLV, z.k. uložak br. 193, k.o. Sarajevo, općina Stari Grad, Sarajevo, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina (Vila Hermine Radisch).

k.č. 606 (novi premjer) odnosno k.č. 165 i 17 (stari premjer), p.l. 27, mahala XLV, z.k. uložak br. 50, k.o. Sarajevo, općina Stari Grad, Sarajevo, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina (Vila Forstratha Miklaura).

Historijski podaci

Tokom austrougarskog perioda, u Sarajevu se osjete velike ekonomske, socijalne i kulturne promjene koje se odražavaju na arhitekturu i urbanizam.

Sarajevo se do 1878. godine oblikovalo po pravilima orijentalnog grada. Dolaskom nove uprave, urbano tkivo grada se razvija pod direktnim evropskim uticajima. Na tradicionalnu urbanističku matricu, gdje je Čaršija središte javnog života, oko koje se nadovezuju stambene jedinice-mahale, sada se nastavlja novi, evropski arhitektonski i urbanistički koncept. Nova uprava širi grad prema zapadu i uspostavlja obavezujuću urbanističku regulativu kao osnov za razvoj savremenog evropskog grada. 1893. godine se objavljuje Novi Građevinski red, koji zadržava stare odredbe da se adaptacije i nove gradnje mogu vršiti samo uz dozvolu nadležne vlasti. Zadržane su i stare odredbe o proširenju i regulisanju ulica, te odredbe o načinu građenja i konstrukciji.

Ovom uredbom, Građevinski red se konačno odnosi na cijelo gradsko područje, a ne samo na centralno područje, kao što je bilo propisano 1880. godine.¹ U ovakvim okolnostima javlja se arhitektura koja će dovesti do većih promjena u tradicionalnoj urbanističkoj matrici grada.

¹ B. Spasojević: „Arhitektura stambenih palata austrougarskog perioda u Sarajevu“, str. 15. i 16., Svjetlost, Sarajevo 1988.

U vrlo kratkom vremenskom periodu 1903. i 1904. godine, u Petrakijinoj ulici u Sarajevu, na uzvišenju koje se nalazi iznad ulice Niže banje izgrađene su četiri reprezentativne stambene vile (**vila Mandić, vila Heinricha Raithera, vila Hermine Radisch i vila Forstratha Miklaua**), koje su se kvalitetom izrade, veličinom i brižljivo projektovanim arhitektonskim detaljima izdvajale od sličnih ostvarenja iz austrougarskog perioda nastalih u Sarajevu².

U vrijeme kada su projektovane i građene ove vile, na snazi je bio Građevinski red za „Zemaljski glavni grad Sarajevo“, objavljen 5. avgusta 1893. godine. Ovim građevinskim redom se, između ostalog, vodila velika briga o budućem izgledu grada, pa su u pogledu građenja i primjene građevinskog materijala postavljeni novi standardi bliski tadašnjim visokim evropskim standardima³.

Prva u nizu, gledajući sa sjevera je **vila Mandić** koja je izgrađena 1903. godine za poznatog sarajevskog advokata i političara, doktora Nikolu Mandića. Autor projekta je arhitekta Karl Paržik, koji u duhu historicizma projektuje stambeni objekat po uzoru na luksuzne evropske vile iz istog perioda⁴.

Prije izgradnje vile, tačnije 1901. godine na ovom mjestu je bila nekretnina u vlasništvu izvjesnog Johanna Mullera, a od 1903. godine posjed je u vlasništvu doktora Nikole Mandića⁵.

Originalni nacrti vile nisu sačuvani, pa nije poznato tačno vrijeme nastanka nacrta. Zna se da je ovaj objekat projektovan i izveden u rekordno kratkom vremenu.

U širem smislu, ova vila je bila otjelotvorenje ideala nove buržoazije datog vremena u Sarajevu, gdje su primijenjeni elementi monumentalne arhitekture na stambenom objektu⁶. Iz tog razloga, nakon Prvog svjetskog rata, objekat je imao sve predispozicije da lako promijeni namjenu, tako da je u ovu vilu smještena rezidencija ambasadora Velike Britanije⁷.

Nakon Drugog svjetskog rata objekat je nacionaliziran i proglašen je društvenom svojinom.

1945. godine u vilu je smješten Konzulat U.S.A., čime je ostvaren kontinuitet diplomatsko-konzularne namjene objekta, koju je imao od kraja Prvog svjetskog rata.

Sredinom druge polovine XX vijeka objekat ponovo mijenja svoju funkciju, i u njega se smještaju društveno-političke institucije tadašnje socijalističke države.

² I danas ova ostvarenja daju pečat cjelokupnoj zoni, a zajedno formiraju karakterističnu gradsku ambijentalnu cjelinu.

³ B. Spasojević: „Arhitektura stambenih palata austrougarskog perioda u Sarajevu“, str. 15, „Svjetlost“, Sarajevo 1988.

⁴ I. Krzović: „Arhitektura Bosne i Hercegovine u periodu 1878. – 1918.“, str. 131., Umjetnička galerija BiH, Sarajevo 1987.

⁵ I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 127., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

⁶ Do 1992. godine, kada je objekat teško oštećen, građevina je predstavljala najočuvaniju i najodržavaniju reprezentativnu vilu iz austrougarskog perioda u Sarajevu. Po kvalitetu izrade ova vila je bila i najrafiniraniji primjer individualne vile iz ove epohe.

⁷ I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 128., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

8. februara 1984. godine, na dan otvaranja igara⁸, u objektu je otvoren Muzej XIV zimskih olimpijskih igara.

Rad Muzeja je prekinut aprila 1992. godine, kada je početkom rata u BiH, vila Mandić granatirana i zapaljena⁹.

U periodu između 1992. i 1998. godine, zapaljeni objekat bez krova je bio izložen propadanju.

Januara 1998. godine napisan je „Projektni program obnove rekonstrukcije i nove funkcionalne organizacije Muzeja XIV olimpijskih igara u Sarajevu“, autora akademika Ivana Štrausa, na osnovu čega će isti autor izraditi idejno rješenje.

Na osnovu ovog idejnog rješenja, u decembru 1999. godine izrađen je izvedbeni projekat pod nazivom „Olimpijska akademija Sarajevo, izvedbeni projekat sanacije konstrukcije“, autora arhitekta Dragana Bijedića i građevinskog inženjera Vladimira Savkovića, u okviru projektantske kuće „Arhitekt“.

Realizacija ovog projekta je započela 2000. godine, i danas je objekat pokriven i zatvoren, a unutar objekta je izvedena, izvedbenim projektom planirana, armiranobetonska konstrukcija.

U istom nizu sjeverno od vile Mandić, nalazi se **vila Heinricha Reitera** u Petrakijinoj ulici broj 9. Ova vila je projektovana 1903. godine, istovremeno kada i vila Mandić. Projekat vile Heinricha Reitera je potpisan od strane Karla Paržika¹⁰, koji ovjerava projekat¹¹. Ipak, najvjerovatnije se radi o projektu tada mladog Rudolfa Tonniesa¹²,

Nekretnine na ovom mjestu od 1903. godine su u vlasništvu Heinricha Reitera, sina bogatog trgovca. Od 1914. godine, vila je u vlasništvu Rafaela Izraela koji ju je darovao Sidi Izrael (rođena Papo). Od 1919. godine vila se nalazi u vlasništvu nasljednika porodice Izrael, Finci i drugih¹³.

Nakon Drugog svjetskog rata objekat je izuzet od nacionalizacije, i ostaje u posjedu porodica Izrael, Finci i drugih. Članovi porodice Finci u tom periodu žive u dijelu objekta do sredine osamdesetih godina XX vijeka¹⁴. Od 1985.

⁸ Nađa Avdibašić-Vukadinović, Uvod - Katalog Olimpijskog muzeja, Bemust Sarajevo 2004.

⁹ Kolekcija predmeta i umjetničkih djela Muzeja je, naporom rukovodstva, spašena i prebačena u novo sjedište Muzeja koje se nalazi u sarajevskoj olimpijskoj dvorani „Zetra“, Saskia Klaassen Nageli, Uvod - Katalog Olimpijskog muzeja, Bemust Sarajevo 2004.

¹⁰ Istina, nema nekih prepoznatljivih Paržikovih elemenata, pa bi se moglo raditi i o nekom nabavljenom projektu iz inostranstva, koji je morao proći ovjeru savjetnika Građevinskog odjeljenja u Sarajevu. - I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 135. i 136., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

¹¹ I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 136., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

¹² Rudolf Tonnies je među tadašnjim mladim arhitektima u BiH bio najtalentovaniji. To su iskusni arhitekti, kakvi su bili Paržik i Vancaš, mogli ocijeniti, pa su mladog kolegu prvo angažirali u vlastitim ateljeima, a kasnije u „Bosansko-hercegovačkom građevnom dioničarskom društvu“. To je uostalom bila praksa u ateljeima bečkih arhitekata kroz koje su prošli Paržik, Vancaš, Pospišil i drugi značajni arhitekti iz tog perioda. I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 136., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

¹³ I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 136., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

¹⁴ Do tog perioda, porodica Finci je imala problema radi velikih troškova održavanja objekta. Postojali su, i nikad ostvareni prijedlozi, da se objekat ustupi tadašnjem „Stambenom preduzeću

godine, nekretnina se nalazi u posjedu porodice Sofić, koja se naseljava u vilu, ali dio objekta pretvara u poslovni prostor, odnosno radionicu za obradu zlata i drugih plemenitih metala.

Nakon zadnjeg rata u BiH (period 1992-95), dio objekta je pretvoren u diplomatsko predstavništvo, odnosno Konzularno predstavništvo Velike Britanije u Bosni i Hercegovini. Ostatak objekta je zadržao svoju raniju poslovno-stambenu namjenu.

Vila **Hermine Radisch** (rođena Friedrich) se nalazi u ulici Petrakijina broj 11. Ova vila je istočnim pročeljem usmjerena ka Petrakijinoj ulici, a građena je između vile Heinricha Reitera na jugu i uglovnice Ješue D. Saloma na sjeveru.

Vila Hermine Radisch je projektovana istovremeno sa vilom Mandić i vilom Heinricha Reitera. Projekat je završen avgusta 1903. godine, a vila je izgrađena 1904. godine. Ovu nekretninu 1903. godine kupuje Hermina Radisch, rođena Friedrich. 1915. godine objekat prodaje Hajimu Finciju¹⁵, trgovcu iz Sarajeva.

Nakon smrti Hajima Fincija 1928. godine, u vili nastavljaju da žive njegovi potomci. Njegov sin Albert umire tokom Drugog svjetskog rata u Švajcarskoj, ali Albertov sin Kamhi nastavlja da živi u ovoj vili.

Vila Hermine Radisch je bila u posjedu porodice Finci sve do 1948. godine, kada je objekat proglašen društvenom svojinom. Izuzetak čini nekoliko stambenih prostora koji ostaju u posjedu porodice Finci¹⁶.

Projekat nije u cjelini sačuvan, a sačuvani dio nije potpisan¹⁷. Središnji dio objekta – loža, balkon, tročlani zaglavni kamen na lukovima prozora, zatim željezna vrata i ograda, vrlo su bliski Vancaševom izrazu. Floralna polja od keramike mogla bi biti plod saradnje sa, tada mladim, Rudolfom Tonniesom, iako atika podsjeća na rješenja atike kod Hubera¹⁸.

Sarajevo“, kako bi se riješio problem održavanja objekta. – Svjedočenje stanara iz susjednog objekta, vile Hermine Radisch, Sarajevo februar 2009.

¹⁵ I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 51., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

Muško Hajim Finci (sin Hajima Davida Fincija iz Jerusalema), koji je umro 18. aprila 1928. godine, iza sebe je ostavio osam nasljednika: sinove Hajima, Alberta, Davida, Jonatana i Samuela, i kćerke Matildu, Rifku, Zimbulu, Donku i Bertu.

¹⁶ Nasljednici iz porodice Finci su i dalje živjeli u ovom objektu tokom druge polovine XX vijeka, u jednom stanu koji je izuzet od nacionalizacije. U ovom stanu i danas živi supruga pokojnog Kamhija Fincija.

¹⁷ S obzirom na mali broj arhitekata u tom periodu, od kojih su sačuvani projekti u stilu secesije, i s obzirom na neke stilsko-jezičke odlike, autori bi mogli biti Josip Vancaš i Rudolf Tonnies. Neki elementi ukazuju i na Ludwiga Hubera. - I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 52., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

¹⁸ U traganju za autorom mogu pomoći i neki detalji samog projekta. Pažljiva analiza natpisa, karakterističnih oblika pojedinih slova kod nekoliko Vancaševih potpisanih projekata ukazuje da se mogu izdvojiti neka, istina tipizirana, secesijska slova, ali i sa odlikama autorovog rukopisa. U oči padaju neka slova koja se najčešće javljaju na natpisima projekata za kuće Ješue D. Saloma, Isaka Saloma, Flore Israel, Abrahama D. Saloma i Hinka Schlesingera. Kada se uporede slova na projektima za ove objekte, sa slovima na projektu vile Hermine Radisch, može se konstatovati da se radi o istoj ruci, odnosno maniru. Na osnovu ove analize, ovaj projekat se, gotovo sa sigurnošću, može pripisati Josipu Vancašu. Međutim, ako se pogledaju natpisi na nekim drugim projektima, koje potpisuje Rudolf Tonnies, kao što je npr. Vila Heinricha Radischa, mogu se zapaziti isti oblici i manir slova, što prethodno navedenu analizu čini upitnom - I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 52., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

U poređenju natpisa sa projekta ovog objekta, sa natpisima drugih arhitekata, vidi se velika razlika, ali se vidi velika sličnost između natpisa Vancaševih i Tonniesovih projekata tog vremena¹⁹.

Nasuprot vili Hermine Radisch, u ulici Petrakijina broj 24, nalazi se **vila Forstratha Miklaura**²⁰, projektovana od strane Rudolfa Tonniesa 1903. godine²¹. Sjeverno se nalazi uglovnica građena tokom istog historijskog perioda, a južno se nalazi objekat Bošnjačke gimnazije građen tokom prve polovine XX vijeka, i dograđen početkom XXI vijeka.

Vila Forstratha Miklaura se tokom prve polovine XX vijeka isključivo koristila kao stambeni objekat.

Nakon II svjetskog rata, do početka šezdesetih godina XX vijeka, objekat se također koristi u stambene svrhe. Tada su u ovoj vili živjele porodice istaknutih političara iz socijalističke epohe²². Krajem pedesetih godina XX vijeka, porodica Behmen dolazi u posjed objekta, koji 1962. godine prodaje „Udruženju lovačkih organizacija BiH“. Tada objekat mijenja originalnu stambenu u javnu funkciju. Iduće godine slijedi nova promjena namjene objekta. U objekat se smješta restoran „Lovac“²³, koji se i danas nalazi u ovoj historijskoj građevini.

1978. godine izvršeni su enterijerski radovi u objektu, i izvršena je dogradnja objekta prema istoku, odnosno prema ljetnoj bašti, po projektu Slavka Cindrića.

Krajem osamdesetih godina XX vijeka izvršeni su konzervatorsko-restauratorski radovi na objektu i uvedene su gasne instalacije.

Kratak diskontinuitet u pogledu namjene objekta desio se tokom zadnjeg rata u BiH (period 1992-95) kada je u objekat smještena vojna komanda Armije BiH²⁴.

Nakon rata, u objekat se ponovo smješta restoran i sjedište „Saveza lovačkih organizacija BiH“.

2. Opis dobra

Kompleks vila²⁵ je sa centralnim dijelom Sarajeva, odnosno ulicom Mula Mustafe Bašeskije, povezano stepeništem²⁶.

¹⁹ Vancaš je u tom periodu bio veoma zauzet poslovima u Gradskom zastupstvu kao vijećnik, a veliki dio vremena je posvećivao vođenju muškog pjevačkog zbora, pa je morao imati vrsne saradnike koji bi mogli razrađivati njegove projekte.

²⁰ N. Kurto, „Arhitektura BiH, Razvoj bosanskog stila“, str. 99., biblioteka „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 1998.

²¹ N. Kurto, Sarajevo 1492-1992., str. 99, Oko – Sarajevo 1997.

²² Svjedočenja starijih uposlenika „Udruženja lovačkih organizacija BiH“, Sarajevo 11. februar 2009. godine

²³ Do sredine sedamdesetih godina, ovaj restoran je predstavljao ekskluzivni ugostiteljski objekat zatvorenog tipa čiji su gosti bili isključivo tadašnji socijalistički rukovodioci. Sredinom sedamdesetih godina, restoran postaje ugostiteljski objekat otvorenog tipa.

²⁴ I pored toga što je u objekat smještena vojna organizacija, nije došlo do značajnijih oštećenja objekta, niti je došlo do nestanka dokumentacije. U potkrovnom dijelu objekta je sačuvana arhiva, gdje se i danas nalazi dokumentacija vezana za arhitektonske i druge tehničke zahvate vezane za ovaj objekat

Prva u nizu, gledajući sa juga nalazi se **Vila Mandić** koja ima približno pravougaonu tlocrtnu osnovu ukupnih dimenzija 16,60 m x 15,45 m. Na jugu se nalazi ograđeno dvorište dimenzija 16,60 m x 9,00 m. Objekat se sastoji od suterena, prizemlja, sprata i potkrovlja, a ukupna visina objekta, od kote terena dvorišta²⁷ do sljemena krova iznosi 15,54 m. Vrh krovne strehe se nalazi na visini od 12.54 m u odnosu na kotu terena, a vrh kupole, kojom je pokriven toranj na jugoistočnoj strani objekta se nalazi na visini od 17,90 m u odnosu na kotu terena, ne računajući metalni istak.

Glavni **ulaz** u vilu Mandić predstavlja dvokrilni portal dimenzija 1,30 m x 2,40 m, do kojeg se dolazi južnim stepeništem dužine od 5,30 m²⁸. Ovim portalom se ulazi u **prizemni dio objekta**²⁹, ukupnih dimenzija 15,80 m x 14,70 m. Danas kompletno prizemlje predstavlja jedinstven prostor iz kojeg su uklonjeni originalni nosivi i pregradni zidovi, a postavljena je savremena armiranobetonska konstrukcija. U centralnom dijelu prostora se nalazi novosagrađeno stepenište u obliku slova „L“, koje u kompozicionom i vizuelnom smislu danas dominira prizemljem³⁰.

U prizemlju se nalaze samo **ostaci unutrašnjih originalnih zidova** na zapadnoj strani objekta. Radi dogradnje na sjeverozapadnoj strani objekta, iz 2000. godine, dio vanjskog originalnog zapadnog zida je srušen. Na ovom mjestu, u krajnjem sjeverozapadnom uglu izgrađeno je sporedno armirano-betonsko dvokrako stepenište koje povezuje sve nivoe objekta.

²⁵ Tokom austrougarskog perioda proizašla je nova tipologija stambenih objekata: **Vila**, najamna zgrada, stambena palata, hotel i objekti socijalnog staranja. Vile su građene kao slobodno stojeći objekti u vrtu, najčešće spratnosti P+1, obično sa jednim stanom a nekad sa dva. Za razliku od individualnih stambenih objekata iz osmanskog perioda, kod kojih je glavna odlika bogatstvo sadržaja sa stanovišta funkcije i svrsishodnosti prostora, vile iz austrougarskog perioda, osim smještaja u prirodni ambijent, čime su relativno slične sa osmanskim stambenim objektima, odlikovale su se bogatstvom vanjskog izgleda. - B. Spasojević: „Arhitektura stambenih palata austrougarskog perioda u Sarajevu“, str. 25., „Svjetlost“, Sarajevo 1988.

²⁶ Regulacija ovog dijela grada i gradnja stepeništa u današnjem obliku vezano je također za austrougarski period. U istom periodu, nešto niže u ulici Mula Mustafe Bašeskije izgrađen je historijski kompleks Upravna zgrada i magazini trgovačko-transportnog akcionarskog društva (Lagerhaus, projekat iz 1900. godine). Dio kompleksa, odnosno magazini ovog trgovačko-transportnog akcionarskog društva su srušeni. - I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 40., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

²⁷ Kota terena dvorišta je znatno niža u odnosu na visoko prizemlje, s kojim je dvorište povezano ulaznim stepeništem. Kota terena dvorišta je viša u odnosu na nivo suterena za 55 cm, tako da su dvorište i suteran direktno povezani s nekoliko stepenika.

²⁸ Osim glavnog, na istočnoj strani se nalazi originalna kapija u kovanom željezu, na koju se nadovezuje pasaž širine 210 cm i dužine 7,50 m, kojim se dolazi do sporednog ulaza na sjeveroistoku dimenzija 150 cm x 215 cm.

²⁹ U ovom nivou, u periodu od 1984. godine, pa do momenta razaranja objekta, odnosno do 1992. godine, bila je smještena stalna postavka Muzeja XIV zimskih olimpijskih igara, koja je svjedočila o organizaciji Zimskih olimpijskih igara u Sarajevu iz 1984. godine.

³⁰ Prvi krak stepeništa se sastoji od 8 stepenika i postavljen je u smjeru jug – sjever. Pravougaonog je tlocrtnog oblika dimenzija 2,00 m x 2,50 m. Ovaj krak završava međuspratnim podestom dimenzija 1,80 m x 2,00 m. Drugi krak se sastoji od 12 stepenika i postavljen je u smjeru zapad – istok. Sličnog je tlocrtnog oblika kao i prvi krak, a njegove dimenzije iznose 2,00 m x 3,70 m.

Na jugoistoku se nalazi originalna izdvojena prostorija polukružne tlocrtne osnove, unutrašnjeg prečnika od 1,90 m. U ovu prostoriju se pristupa kroz otvor širine 1,00 m i visine koja odgovara svijetloj visini kompletne etaže.

Na spratu³¹ su radovima iz 2000. godine uklonjeni svi nosivi i pregradni zidovi objekta, kao i originalno dvokrako stepenište koje se nalazilo u centralnom dijelu sjevernog dijela objekta. Izvedena je potpuno nova horizontalna konstrukcija oslonjena na armiranobetonske stubove i grede iz prizemlja³².

Nivo potkrovlja³³ je povezan sa ostatkom objekta, odnosno sa nivoom sprata preko sjeverozapadnog dvokrakog stepeništa. Kompletna ploha potkrovlja je novoizgrađena armiranobetonska ploha izvedena u jednom nivou koji se nalazi na visinskoj koti od + 8,65 m u odnosu na kotu prizemlja.³⁴ Jedini originalni element na ovom nivou predstavlja prostorija na jugoistoku, kružne tlocrtne osnove, unutrašnjeg prečnika od 1,90 m.

Krov objekta je složene geometrijske kompozicije. Najvećim dijelom objekat je pokriven trovodnim krovom čije su dvije plohe usmjerene prema sjeveru i jugu, a treća ploha je usmjerena ka istoku. Na sjeverozapadnoj strani izveden je dvovodni krov, čije je sljeme okomito na sjevernu plohu³⁵. Ovim

³¹ U ovom nivou, u periodu od 1984. godine, pa do momenta razaranja objekta, odnosno do 1992. godine, bila je smještena galerija Muzeja XIV zimskih olimpijskih igara i biblioteka.

³² Ova nova armiranobetonska podna konstrukcija u sredini ima otvor dimenzija 6,00 m x 5,00 m kojim se ostvaruje vizuelna komunikacija sa prizemljem, i na tom mjestu se nalaze novoizgrađene centralne stepenice na „L“ koje povezuju sprat i prizemlje. Konstrukcija sprata je izvedena u dva nivoa. Veća sjeverozapadna ploha se sastoji iz dva dijela. Sjeverni dio je poligonalne tlocrtne osnove približnih dimenzija 11,20 m x 6,50 m, a dimenzije zapadnog dijela iznose 4,10 m x 11,10 m. Ova ploha se nalazi na visinskoj koti od 3,82 m u odnosu na prizemlje. Manji jugoistočni nivo sprata se nalazi na koti višoj za 70 cm u odnosu na veću plohu, i sastoji se od dva dijela koji se nalaze u istom nivou. Veći istočni dio je približnih dimenzija 5,20 m x 4,50 m, a dimenzije uskog južnog dijela iznose 7,40 m x 1,20 m. Sa ovog manjeg dijela se pristupa originalnom balkonu, koji se nalazi na južnoj strani, čije ukupne dimenzije iznose 6,70 m x 1,25 m. Sa većeg dijela na jugoistoku omogućen je prilaz izdvojenoj prostoriji polukružne tlocrtne osnove, unutrašnjeg prečnika kao i u nivou prizemlja. U ovu prostoriju se pristupa kroz otvor širine 90 cm i visine koja odgovara svijetloj visini sprata. Osvjetljenje prostora je omogućeno kroz otvor dimenzija 130 cm x 210 cm, gdje se nalazi dvokrilni prozor sa nadsvijetlom.

Sjeverozapadna i jugoistočna ploha sprata su povezane sa 4 stepenika širine od 120 cm, koja se nalaze na istočnom i jugozapadnom dijelu sprata. Ovim stepenicama se savladava visinska razlika od 70 cm.

Kao što je slučaj u prizemlju, podna konstrukcija je izvedena u armiranom betonu, a uz vanjske originalne zidove, sa unutrašnje strane izvedeni su armiranobetonski stubovi dimenzija 30 cm x 30 cm.

³³ U ovom nivou, u periodu od 1984. godine, pa do momenta razaranja objekta, odnosno do 1992. godine, bile su smještene kancelarije, odnosno službene prostorije uprave Muzeja XIV zimskih olimpijskih igara

³⁴ Jedinstven nivo potkrovlja je nepravilnog tlocrtnog oblika, ukupnih dimenzija kao i nivo prizemlja, 15,80 m x 14,70 m. U srednjem dijelu ploče potkrovlja nalaze se četiri kvadratna otvora – svjetlarnika, dimenzija 1,80 m x 1,80 m, postavljena na razmaku od 1,00 m u pravcu istok – zapad.

³⁵ Ovaj zahvat iz 2000. godine predstavlja odstupanje od originalnog oblika objekta uslovljeno promjenom geometrije historijske građevine, odnosno dogradnjom sjeverozapadnog dijela objekta.

manjim dvovodnim krovom se pokriva dograđeni dio objekta, odnosno dvokrako sporedno stepenište.

U sklopu objekta se nalazi i djelimično ukopani nivo **suterena**³⁶ koji je niži za 2,88 m u odnosu na kotu prizemlja objekta i za oko 55 cm u odnosu na vanjsku kotu južnog dvorišta. U unutrašnjosti, nivo podruma je povezan sa prizemljem dvokrakim stepeništem na sjeverozapadu, a isti nivo je povezan sa južnim dvorištem metalnim vratima, dimenzija 100 cm x 220 cm, koja se nalaze na istočnoj strani vanjskog južnog zida objekta. Raspored prostorija suterena nije značajno izmijenjen u odnosu na originalnu dispoziciju, sa izuzetkom dograđenog sjeverozapadnog dijela gdje se nalaze sporedne stepenice.

Vila ima **dva pročelja**, jedno prema ulici (istočno) i jedno prema dvorištu, odnosno gradu (južno). Južno pročelje je reprezentativnije, jer ima i naglašenu natkrivenu terasu na prvom spratu, kao i monumentalno ulazno stepenište i portal ukrašen skulpturama³⁷. Obje fasade su raščlanjene stubovima, arhitravima i timpanonima, a na uglu su povezane kružnim tornjem pokrivenim kupolom.

U središtu kompozicije **južne fasade** se nalazi monumentalno stepenište sa kamenim obrubom koje je služilo kao platforma za balustradu. Ovim stepeništem se pristupa visokom prizemlju u čijem se središtu nalazi dvokrilni ulazni portal dimenzija 1,30 m x 2,40 m sa nadsvjetlom. Bočno su postavljena dva kamena postamenta dimenzija 40 cm x 40 cm i visine od 1,20 m na kojima se nalaze skulpture, dvije ženske, djevojačke figure visine od po 180 cm, koje kao karijatide podržavaju vaze s izobiljem plodova i cvjetova³⁸. Sa strana se nalaze po dva dvokrilna lučno završena prozorska otvora³⁹ sa nadsvjetlom dimenzija 1,30 m x 1,80 m.

U nivou suterena, se nalaze tri prozorska otvora dimenzija 100 cm x 135 cm, a na istočnoj strani se nalaze vrata dimenzija 100 cm x 220 cm.

Otvori sprata osovinski odgovaraju otvorima iz prizemlja. Na istaknutom dijelu fasade, prema terasi⁴⁰ dimenzija 120 cm x 660 cm usmjerena su dva dvokrilna prozora sa strana i dvokrilni portal u sredini. Širina svih otvora je 1,30 m, visina bočnih prozora je 2,10 m, a visina centralnog portala je 3,00 m. Na krajnjim bočnim stranama se nalaze dvokrilni prozori dimenzija 1,10 m x 2,10 m.

Iznad spratnog nivoa na južnoj fasadi se nalazi vijenac visine od 110 cm kojim je uokvirena kompletna kompozicija pročelja. U centralnom, istaknutom dijelu fasade iznad arhitrava nalazi se završni timpanon, visine od 150 cm, u kojem se nalaze skulpturalni plastični elementi.

³⁶ U ovom nivou, u periodu od 1984. godine, pa do momenta razaranja objekta, odnosno do 1992. godine, bio je smješten depo Muzeja XIV zimskih olimpijskih igara, kafana čija se bašta nalazila u dvorištu, prostorija za sito štampu i pomoćne prostorije.

³⁷ I. Krzović, „Arhitektura Secesije u Bosni i Hercegovini“, str. 127., Kulturno naslijeđe, Sarajevo, 2004.

³⁸ Ovi elementi naginju secesijskoj eleganciji i modelacijom i proporcijama, a najviše detaljima lica i vazama. I. Krzović, „Arhitektura Secesije u Bosni i Hercegovini“, str. 128., Kulturno naslijeđe, Sarajevo, 2004.

³⁹ Ova dva prozorska otvora zajedno sa portalom u sredini nalaze se na istaknutom dijelu fasade širine od 120 cm i dužine od 660 cm, koji se zatim proteže cijelom visinom objekta

⁴⁰ Terasa je raščlanjena na tri dijela sa četiri stuba izrađena u korintskom stilu visine od 430 cm. Između stubova se nalazi oštećena kamena balustrada visine od 90 cm.

Na **jugoistočnoj strani** se nalazi **toranj** prečnika od 2,60 m kojim su povezani južna i istočna fasada. U nivou prizemlja i sprata se nalaze otvori koji dimenzijama i oblikom⁴¹ odgovaraju otvorima sa južne fasade. Iznad završnog vijenca koji se produžava i na istočnu fasadu, nalazi se istak tornja visine od 2,80 m na kojem se nalazi 8 izduženih lučno završenih otvora dimenzija 40 cm x 140 cm. Toranj je završen kupolom rekonstruiranom 2000. godine.

Istočna fasada predstavlja nastavak južnog pročelja objekta. U srednjoj zoni fasade nalazi se istak širine 40 cm i dužine od 6,00 m koji se proteže cijelom visinom fasade. U nivou prizemlja, na ovom istaku, se nalazi jedan prozorski otvor koji oblikom i dimenzijama odgovara prozoru sa južnog pročelja. Isti takav, samo slijepi otvor se nalazi na uvučenoj južnoj strani fasade⁴². Ispod, u nivou suterena se nalaze tri lučna otvora dimenzija 105 cm x 80 cm.

U nivou sprata na istaknutom centralnom dijelu fasade nalazi se prvavougaooni dvokrilni otvor koji dimenzijama odgovara otvorima sa južnog pročelja. Sa strana se nalaze 4 teško oštećena stuba visine 440 cm. Između ovih stubova su raspoređeni skulpturalni elementi, figure dječaka na složenom postamentu, ukupne visine od 240 cm. Ovi skulpturalni elementi su uvučeni u fasadne niše završene polukalotama. Oštećeni stubovi nose friz i djelimično rekonstruirani timpanon visine od 130 cm. Na južnoj strani fasade se nalazi još jedan slijepi otvor u osovini slijepog otvora iz prizemlja. Ovaj element oblikom i dimenzijama odgovara otvorima sa sprata južnog pročelja, s tim da mu je timpanon oštećen, a kameni okvir na sjeveru uništen.

Sjeverna fasada usmjerena ka pasažu se sastoji od istočnog originalnog dijela dužine od 6,80 m i zapadnog dijela dužine 7,60 m, koji je rezultat dogradnje iz 2000. godine⁴³. Zapadni dio je u potpunosti zatvoren i na njemu se ne nalazi niti jedan otvor, a na istočnom originalnom dijelu se nalaze tri slijepa otvora.

Zapadna fasada također se sastoji od originalnog i dograđenog dijela. Južni dio dužine 6,00 m predstavlja originalni dio fasade, a sjeverni dio dužine 8,30 m predstavlja dogradnju⁴⁴. gdje se nalaze staklene stijenske dimenzija 1,90 m x 2,30 m odnosno 1,90 m x 1,30 m.

U pogledu **konstrukcije i materijala**, treba istaći da je, tada važeći, Građevinski red iz 1893. godine vodio računa o budućem izgledu grada, pa su u pogledu tehnika građenja i primjene građevinskog materijala postavljeni vrlo visoki standardi, što je uticalo na izuzetnu očuvanost objekta do njegove destrukcije iz 1992. godine.

U centralnom dijelu objekta postavljen je masivni nosivi zid od opeke debljine od 80 cm u suterenu, u pravcu istok-zapad. Debljina ovog zida se smanjivala od suterena prema gornjim spratovima, s tim što je danas očuvana samo struktura suterena.

⁴¹ Oblik otvora je utoliko različit što je osnova tornja kružna, pa su ovi otvori lučno zaobljeni

⁴² Na ovom slijepom otvoru postavljena je kamena ploča na kojoj piše „Muzej XIV zimskih olimpijskih igara“.

⁴³ Na fasadi je vidljiva savremena blok opeka

⁴⁴ Nivo potkrovlja južnog dijela također spada u novoizgrađeni dio, i na ovom dijelu su vidljivi elementi od blok opeke.

Stropna konstrukcija, kao i kompletna nosiva konstrukcija, svih etaža je danas u potpunosti izmijenjena i predstavlja armiranobetonsku konstrukciju debljine oko 20 cm na svim etažama. Originalno, konstrukcija stropa iznad suterena je bila rađena u lučno postavljenoj opeci oslonjenoj na čelične traverze, a konstrukcija stropa iznad prizemlja i stropa je bila drvena, također oslonjena na čelične grede.

Svijetla visina podruma iznosi 2,73 m. Svijetla visina prizemlja iznosi 3,67 m, s tim da je ova visina u južnom dijelu uvećana, zbog razlike u nivoima, na 4,37 m. Svijetla visina sprata iznosi 4,68 m odnosno 3,98 m.

Vila Heinricha Reitera je smještena u Petrakijinoj ulici između vile Mandić na jugu, od koje se nalazi na udaljenosti od oko 2,50 m, i vile Hermine Radisch na sjeveru, na koju se naslanja cijelom dužinom sjevernog zida⁴⁵.

Historijska građevina ima približno pravougaonu tlocrtnu osnovu ukupnih dimenzija 19,00 m x 16,50 m. Objekat se sastoji od suterena, prizemlja, sprata, složenog drugog sprata koji djelimično ima formu potkrovlja i dva nivoa koja se iznad nalaze u sklopu kule na jugoistoku. Vrh krovne strehe vile Heinricha Reitera prati visinu vrha krovne strehe vile Mandić. Visina objekta, od kote terena do sljemena krova iznosi 15,10 m. Visina istaka kule na jugoistoku iznosi 6,00 m, pa je ukupna visina objekta, od kote terena do vrha kule 21,10 m, ne računajući metalni istak na kuli visine od 150 cm.

Vila Heinricha Reitera je komponovana po uzoru na susjednu vilu Mandić, kao zamak koji se ističe na brežuljku visokom kulom – tornjem iznad susjednih zgrada. Ovaj šiljasti „alpski“ krov tornja vidljiv je iz više gradskih kvartova⁴⁶.

Glavni **ulaz** u vilu Heinricha Reitera se nalazi na južnoj strani istočne fasade objekta, u nivou prizemlja. Sporedni ulazi se nalaze u prolazu na južnoj strani objekta koji je usmjeren prema susjednoj vili Mandić.

U **prizemlju** objekta se nalazi diplomatsko predstavništvo, Konzulat Velike Britanije, u koje se ulazi kroz zapadni ulaz na južnoj strani (ulaz za stranke).

Ukupne tlocrtnne dimenzije diplomatskog predstavništva u prizemlju iznose 19,00 m x 16,50 m. Prema istoku, odnosno Petrakijinoj ulici usmjereno je 6 jednokrilih prozora sa nadsvijetlom dimenzija 80 cm x 180 cm, a prema zapadu se nalazi izlaz kojim je predstavništvo povezano sa uređenim vrtom.

Pristup **sprатовима** je omogućen kroz glavni ulaz u prizemlju koji se nalazi na istočnom pročelju⁴⁷. Prizemno stubište je povezano sa spratovima

⁴⁵ Vile tokom austrougarskog perioda su građene kao slobodno stojeći objekti u vrtu, sa jednim ili dva stana. Vila Heinricha Reitera spada u izuzetke, jer se jednim vanjskim zidom oslanja na susjedni objekat, pa po definiciji se ne može smatrati slobodnostojećim objektom. Po ovim karakteristikama, ova vila je slična historijskoj građevini, palati Ješue D. Saloma na Obali Kulina bana 20 u Sarajevu, koja je proglašena nacionalnim spomenikom, na sjednici Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, održanoj od 4. do 11. novembra 2008. godine u Sarajevu.

⁴⁶ Na ovoj vili su prisutni alpsko-gotički uticaji koji su vrlo rijetki u BiH - I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 136., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

⁴⁷ Na južnoj strani se nalazi jedan pomoćni ulaz koji vodi također u prizemno stubište, ali je ovaj ulaz zaključan i ne koristi se.

originalnim zavojitim stepeništem sa originalnom čeličnom ogradom i drvenim rukohvatom⁴⁸.

Osvjetljenje stubišta je omogućeno pomoću izduženih originalnih prozorskih otvora dimenzija 90 cm x 280 cm.

Prvi sprat je podijeljen u dva gotovo jednaka dijela ukupnih dimenzija od oko 9,00 m x 16,50 m. U zapadnom bloku se nalazi službeni odjel Konzulata Velike Britanije, a u istočnom dijelu privatni stambeni prostor vlasnika objekta. Istočni stambeni dio je površinski manji za oko 15 m² od zapadnog dijela zbog prisustva stubišta na jugoistoku. U sklopu stambene jedinice na istoku nalazi erker, usmjeren ka Petrakijinoj ulici širine 2,00 m sa tri jednokrilna prozora dimenzija 40 cm x 180 cm.

U sklopu odjela Konzulata Velike Britanije nalaze se službene prostorije usmjerene ka zapadnom unutrašnjem dvorištu.

Tlocrtna dimenzije **drugog sprata** su nešto manje od dimenzija prizemlja i prvog sprata, i iznose 15,00 m x 16,50 m, a ovaj nivo ima kombinovanu stambeno-poslovnu funkciju. Na stubište drugog sprata su usmjerena tri ulaza.

Na istočnoj strani drugog sprata smještena je izdvojena zlatarska radionica dimenzija 3,00 m x 2,50 m, pokrivena trovodnim pokrivačem čije je sljeme okomito na istočnu stranu kule na jugoistoku. Na ovoj radionici se nalaze tri jednokrilna prozora dimenzija 80 cm x 110 cm, usmjerena prema sjeveru, jugu i istoku.

Na sjevernoj strani se nalazi ulaz u veću zlatarsku radionicu istog vlasnika, koja se nalazi na visinskoj koti od +40 cm u odnosu na kotu stubišta.

Osvjetljenje ove radionice je omogućeno preko tri krovna prozora dimenzija 80 cm x 120 cm, smještena na istočnoj ravni krova usmjerenog prema Petrakijinoj ulici. Prema sjeveru se nalazi radni prostor pokriven bakarnom kupolom visine od 3,00 m i promjera od oko 2,00 m, na kojem se nalaze tri prozorska otvora dimenzija 55 cm x 105 cm, usmjerena prema sjeveru, jugu i istoku. Na krajnjoj sjevernoj strani se nalazi prostorija dimenzija 3,00 m x 2,00 m, u formi badže, gdje se nalazi četverokrili prozor dimenzija 3,00 m x 2,00 m, usmjeren prema istoku.

Na zapadnoj strani, uz pregradni zid se nalaze drvene stepenice koje vode do nivoa potkrovlja, gdje se također nalazi zlatarska radionica. Ovaj nivo je osvijetljen krovnim prozorima koji imaju isti oblik i dimenzije kao i krovni prozori u nivou drugog sprata.

Na krajnjoj zapadnoj strani stubišta drugog sprata nalazi se ulaz u privatnu stambenu jedinicu koja je usmjerena prema zapadnom unutrašnjem dvorištu. Na zapadu se nalazi i badža dimenzija 2,20 m x 2,00 m, pokrivena dvovodnim krovom, kojom je proširena korisna površina stana. Osvjetljenje stambene jedinice se vrši preko otvora na badži, ali i preko krovnih prozora na zapadnoj ravni krova.

U sklopu ovog stambenog prostora se nalaze i dvije etaže u sklopu kule⁴⁹, koje su povezane sa donjom stambenom etažom drvenim stepenicama. Tlocrtna

⁴⁸ Stubište, stepenište i rukohvati su izrazito dobro održavani.

⁴⁹ Prostorije u ovoj kuli se, tlocrtno gledajući, nalaze iznad zajedničkog stubišta koje vodi do drugog sprata.

dimenzije kule, računajući i vanjske zidove iznosi 8,00 m x 4,50 m. U kuli su smještene dječija i gostinjska soba. Ove prostorije su osvijetljene preko jednokrlnih otvora dimenzija 70 cm x 90 cm usmjerenih prema istoku, zapadu i jugu. Konzolno izbačena kula prema jugu⁵⁰ je pokrivena šatorastim krovom koji ima šest stranica.

U prizemlju **istočnog pročelja** se nalazi jedan red od 6 jednokrlnih prozora sa nadsvjetlom dimenzija 80 cm x 180 cm. Ispod, u nivou suterena se nalazi kameni sokl visine od 110 cm, sa 6 podrumskih prozora koji osovinski prate prozore prizemlja. Podrumski prozori su dimenzija 65 cm x 45 cm i završeni su blagim lukom.

Na krajnjoj jugoistočnoj strani se nalazi originalni drveni portal dimenzija 110 cm x 240 cm, koji je pokriven dvovodnim krovom.

Na prvom spratu se ponavlja raspored otvora iz prizemlja, s tim što se ovdje nalaze dvokrlni prozori, a umjesto predzadnjeg prozora u nizu, gledajući sa sjevera, nalazi se konzolno izbačeni erker širine 2,00 m na kojem se nalaze tri jednokrlna prozora sa nadsvjetlom dimenzija 40 cm x 180 cm.

Ovaj element se proteže do nivoa drugog sprata, gdje se nalaze također tri jednokrlna prozora iste širine i visine od 80 cm. Ovaj erker je potom pokriven oksidiranom bakarnom kupolom zelene boje visine od 300 cm, koja je potom završena iskrivljenim metalnim istakom visine od 150 cm.

U istom nivou, sa sjeverne strane se nalazi badža, sa četverokrlnim drvenim prozorom savremene izrade dimenzija 300 cm x 200 cm, koja je priljubljena uz erker sa tri jednokrlna prozora dimenzija 55 cm x 105 cm.

Na suprotnoj južnoj strani, se nalazi još jedan prozorski otvor male radionice koja je pokrivena trovodnim pokrivačem.

Na istočnom pročelju romanički izraz je izražen frizom slijepih arkada ispod krovnog vijenca, kontinuiran kao slijepa galerija⁵¹. Taj utisak pojačavaju detalji kao što je ornament na krovu velikog tornja izveden u bojenom biber crijepu⁵².

Veliki toranj na **jugoistoku** je građen u bondruk sistemu i na njemu se nalaze prozorski otvori usmjereni prema jugu, istoku i zapadu.

Južna i zapadna fasada spadaju u red sporednih fasada gdje se nalaze prozorski otvori stambenih jedinica i diplomatskog predstavništva.

Na zapadnoj strani se nalazi mala uređena bašta Konzulata Velike Britanije.

U pogledu **konstrukcije i materijala**, vila je izgrađena sličnim tehnikama kao i vila Mandić, poštujući Građevinski red iz 1893. godine vodio računa o budućem izgledu grada. Glavni građevinski materijal objekta predstavlja opeka. Stepenište je kameno, ograde od kovanog željeza.

Svijetla visina prizemlja iznosi oko 350 cm, prvog sprata 320 cm, drugog sprata 270 cm i potkrovlja 230 cm. Debljina međuspratnih ploča iznosi oko 50 cm.

⁵⁰ Radi se o manjem konzolnom istaku, u dužini od 60 cm.

⁵¹ I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 136., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

⁵² Na crijepu se nalazi veliki monogram izveden u stilu gotice „HR“ od kovanog željeza na vrhu tornja. - I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 136., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

Debljina vanjskih zidova iznosi 45 cm, a unutar objekta se nalaze zidovi debljina 25 cm i 15 cm.

Vila Hermine Radisch je projektovana kao interpolacija, i stoga nije mogla imati sve karakteristike klasične stambene vile, već ima i neke karakteristike „palate u malom“⁵³. Osim toga, u ovoj građevini koja predstavlja stambeni objekat građen u nizu, nalazi se više stambenih jedinica, što je također svrstava u grupu izuzetaka, s obzirom da su se vile u austrougarskom periodu gradile sa najviše dva stana.

Ova historijska građevina je poligonalne tlocrtne osnove ukupnih dimenzija 18,50 m x 24,00 m, s tim da je veći dio objekta, koji je usmjeren prema Petrakijinoj ulici, pravougaonog oblika dimenzija 18,50 m x 13,00 m. Spratnost objekta iznosi Prizemlje + sprat + mansarda + potkrovlje, a u objektu se nalazi i suteran. Visina sljemena dvovodnog krova iznosi 15,10 m⁵⁴.

Građevina, iako zamišljena i projektovana kao porodična vila, na svakoj etaži ima po dvije stambene jedinice. U većem istočnom dijelu objekta, usmjerenom ka Petrakijinoj ulici se nalazi jedan četverosobni stan, a u manjem zapadnom dijelu objekta, koji je usmjeren ka unutrašnjem dvorištu, nalazi se jedan trosobni stan.

Četverosobni stanovi su ukupnih dimenzija 13,00 m x 15,00 m, i sastoje se od tri veće međusobno povezane sobe usmjerene ka Petrakijinoj ulici, i jedne spavaće sobe i sporednih prostorija koje su usmjerene ka zapadnom unutrašnjem dvorištu.

Trosobni stanovi su ukupnih dimenzija 15,00 m x 9,00 m, i sastoje se od tri veće međusobno povezane sobe koje su usmjerene ka unutrašnjem dvorištu, odnosno prema zapadu i jugu, i sporednih prostorija koje su grupisane oko svjetlarnika⁵⁵ na sjevernoj strani, odnosno prema uglovnici Ješue D. Saloma.

Vila je projektovana za veću porodicu sa više domaćinstava, i skromnije je uređena u enterijeru u odnosu na, recimo porodičnu vilu Ješue D. Saloma na Obali Kulina bana, s kojom se može porediti.

U stubištima se nalaze originalne konzolne dvokrake kamene stepenice, sa originalnom kovanom ogradom i drvenim rukohvatima.

⁵³ I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 48., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

Postoji više osnovnih oblika palata: Prvi tip je palata u bloku sa unutrašnjim ekonomskim dvorištem. Najpoznatiji primjer je palata Marijin Dvor. Drugi tip je palata u monumentalnoj kompoziciji slobodnostojećih blok-palata sa više objekata. Najpoznatiji je primjer blok „Oficirskih paviljona“ u F. Račkog. **Treći tip je stambeno-poslovna zgrada** nastala u prethodno izgrađenom području, kojoj najviše slični vila **Hermine Radisch** (s tim da ovaj objekat ima i karakteristike porodične vile u kojoj nije bilo mjesta za poslovnu djelatnost) - B. Spasojević: „Arhitektura stambenih palata austrougarskog perioda u Sarajevu“, str. 58. i 59, „Svjetlost“, Sarajevo 1988.

⁵⁴ Visina sljemena odgovara visini sljemena susjedne vile na jugu, dakle vile Heinricha Reitera. Posmatrajući položaj sljemena, uočava se da je sljeme krova ove vile za 100 cm višičije u odnosu na južnu vilu. Ta se razlika javlja usljed činjenice da je Petrakijina ulica u blagom nagibu prema jugu, pa se objekat iste visine na sjeveru čini višim, jer je građen na drugoj visinskoj koti.

⁵⁵ Svjetlarnik, na koji je usmjeren i jedan dvokrili stubišni prozor je pokriven, što je vjerovatno učinjeno iz praktičnih razloga, jer se u ovom stiješnjenom prostoru zadržavala atmosferska vlaga.

Na zapadnoj strani se nalazi unutrašnje dvorište, ograničeno savremenim stambenim objektima građenim 1974. godine⁵⁶.

Vila Hermine Radisch je zanimljiva po svojoj **vanjskoj obradi**, iz koje su izvjesni uticaji „mađarske secesije“⁵⁷, karakterističnoj po složenoj kompoziciji cjeline. Njeno istočno pročelje, usmjereno ka Petrakijinoj ulici, je građeno kao simetrična kompozicija. Središnji dio se sastoji od lože u prizemlju širine 4,50 m, balkona na spratu i atike u visini mansarde. Značajna novina u fizionomiji zgrade su trokrilni prozori u prizemlju i na mansardi. Raspored ovih otvora, stepenovana kompozicija etaža, prožimanje horizontalnih i vertikalnih sadržaja dokazuju vrijednu arhitektonsku kompoziciju koja se odražava u odmjerenosti i skladnom obliku ove vile.

U prizemlju se na bočnim stranama nalazi po jedan lučno završeni, trokrilni prozor dimenzija 180 cm x 230 cm, a u središnjem dijelu, odnosno loži, nalazi se pet jednokrilih prozora dimenzija 70 cm x 180 cm. Na sjevernoj strani se nalazi originalni dvokrilni ulazni portal⁵⁸ dimenzija 150 cm x 340 cm, rađen u kovanom željezu.

U osovinama trokrilih prozora, na prvom spratu, se nalaze po dva jednokrilna prozora dimenzija 80 cm x 170 cm. U srednjem dijelu, iznad lože se nalazi balkon sa dva jednokrilna prozora istih dimenzija i dvokrilna balkonska vrata.

U osovini balkona, na atici se nalazi trokrilni prozor dimenzija 160 cm x 185 cm, a sa strana se nalaze jednokrilni prozori po uzoru na prvi sprat⁵⁹.

Na krilima i atici istočnog pročelja se nalaze floralne dekoracije izvedene u keramičkim pločicama, na kojima je naslikan splet lovorovih rascvjetalih grančica⁶⁰. Rijetkost i dragocjenost ove dekoracije leži u tome što se ovdje ne radi, kao u većini slučajeva, o naslikanom motivu na jednoj pločici i njegovom ponavljanju na ostalim. Ovdje je jedan motiv, projektovan za ovu priliku, razvijen na cijelo keramičko polje kao jedinstven pano⁶¹.

⁵⁶ Do 1974. godine ovo dvorište je bilo opasano visokim zidovima prema zapadu. Usljed izgradnje savremenih stambenih blokova, ogradni zidovi su porušeni, a korisnici dvorišta nisu uspjeli isposlovati ponovnu izgradnju ovog originalnog elementa. – Svjedočenje stanara, gdje Finci, Sarajevo januar 2009. godine.

⁵⁷ Karakterističan je završni dio centralnog dijela pročelja koji je riješen kao stilizirani zabat sa okulusom mađarske stambene zgrade. Ovaj motiv je preuzet iz narodne mađarske arhitekture, odraz je težnje mađarskih arhitekata da formiraju određeni „nacionalni stil“. – N. Kurto, Sarajevo 1492-1992., str. 74, Oko – Sarajevo 1997.

⁵⁸ Iznad portala se nalazi balkon vezan uz četverosobni stan na istoku. Originalno, ovaj balkon nije bio pokriven. Pokrivanjem balkona, koje je izvršeno krajem XX vijeka plastičnom nadstrešnicom, umanjena je estetsko-kompoziciona vrijednost vile, a zanatski loše izveden oluk čini da se dio oborinske vode usmjerava ka vrijednim keramičkim pločicama na pročelju, što može dovesti do ozbiljnih oštećenja originalne fasade.

⁵⁹ Na sjeveru se nalaze dva originalna jednokrilna prozora, a na južnoj strani se nalaze tri jednokrilna prozora savremene izrade.

⁶⁰ Iako projektant nije u potpunosti insistirao na secesijskoj stilizaciji, lakoća i prozračnost motiva, kolorit cjeline, na najbolji način ukazuju na novi, secesijski duh. - I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 53., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

⁶¹ Ovdje se radi o jednom klasičnom primjeru saradnje arhitekta i slikara, umjetnika ili majstora, neke, očigledno viđenije, radionice ili firme kao što je tvornica Vilmosa Zsolnaya iz Pečuha. Tako

Floralnu dekoraciju vile Hermine Radisch na keramičkim pločicama dopunjuje rafinirano izvedena rešetka portala od kovanog željeza. Ovdje su floralni oblici reducirani, pa se nalaze na granici apstrakcije, a sličan je slučaj i sa ogralom postavljenom prema Petrakijinoj ulici⁶².

Zapadna fasada prema unutrašnjem dvorištu je sporedna fasada, na koju su usmjereni otvori sporednih prostorija i spavaćih soba na svim nivoima.

U pogledu **konstrukcije i materijala**, vila je građena kao i ostali objekti ove cjeline, dakle od vrlo kvalitetnih građevinskih materijala, koji su uticali na činjenicu da je objekat sačuvan do danas, iako poslovi redovnog održavanja nisu uvijek bili na visokom nivou.

Svijetla visina prizemlja iznosi oko 350 cm, prvog sprata 320 cm, drugog sprata 270 cm i potkrovlja 230 cm. Debljina međuspratnih ploča iznosi oko 50 cm.

Debljina vanjskih zidova iznosi 45 cm, a unutar objekta se nalaze zidovi debljina 25 cm i 15 cm. Konstrukcija objekta je rađena po uzoru na ostale vile iz iste ambijentalne cjeline, dakle od pune opeke i drugih kvalitetnih materijala koji su stajali na raspolaganju graditeljima s početka XX vijeka.

Vila Forstratha Miklaura u ulici Petrakijina na broju 24, je smještena na istočnoj strani Petrakijine ulice između Bošnjačke gimnazije na jugu i stambene uglovnice na sjeveru.

Ova vila je približno pravougaone tlocrtne osnove dimenzija 12,00 m x 20,00 m. Spratnost vile iznosi Prizemlje + potkrovlje, a ispod se nalazi i suterenski prostor. Visina objekta, računajući od najniže tačke na jugu iznosi 11,00 m.

Arhitektura ove vile je podređena logici funkcije, a na njenu formu su uticale ideje engleskih arhitekata iz 90-ih godina prošloga vijeka, koji su, napuštajući raskošni „viktorijanski stil“, insistirali na gradnji u mjerilu čovjeka⁶³.

Ulaz u ovu vilu se nalazi na sjevernoj strani objekta, u prolazu širine 2,50 m, između vile Forstratha Miklaura, i stambene uglovnice iz istog perioda koja se nalazi na sjevernoj strani. Ulaz predstavlja kapija urađena u kovanom gvožđu savremene izrade. U prolazu se nalaze natkrivene pristupne stepenice⁶⁴. Ove stepenice vode do ulaznih vrata⁶⁵ u objekat, koja su smještena na sjevernoj

razvijeni motivi na većem polju susreću se i u starijoj umjetnosti. N aprimjer, tako su keramičari iz Iznika prekrivali zidove velikih carigradskih džamija - I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 53., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

⁶² Ovakvi detalji, sa datim likovno-tehničkim osobinama, još jednom ukazuju na projektantski i crtački manir Josipa Vancaša, odnosno na njegov stvaralački koncept kojem je značajno doprinio Rudolf Tonnies. - I. Krzović: „Arhitektura secesije u BiH“, str. 53., „Kulturno naslijeđe“, Sarajevo 2004.

⁶³ Ove ideje engleskih arhitekata su poznate pod nazivom „English domestic revival“ - N. Kurto, Sarajevo 1492-1992., str. 99, Oko – Sarajevo 1997.

Po autoru N. Kurti, ova arhitektura ima već neke naznake moderne, iako strmi dvovodni krovovi i drvene dekoracije streha upućuju na primjese takozvanog „alpskog stila“.

⁶⁴ Stepenice su natkrivene staklenim stijenama savremene izrade postavljenim na drvenoj konstrukciji.

⁶⁵ Iznad ovih ulaznih vrata, na sjevernom fasadnom zidu nalaze se uklesani inicijali „VM“ i 1903. godine .

strani vile, ali i do dvokrilnog portala kojim se pristupa vrtu vile smještenom na istočnoj strani.

Sjeverna ulazna dvokrilna vrata dimenzija 130 cm x 200 cm vode do ulaznog hodnika dimenzija 3,00 m x 5,00 m gdje su smještene originalne drvene stepenice koje vode do potkrovlja objekta. Na zapadnoj strani se nalaze dvije prostorije usmjerene ka Petrakijinoj ulici. Prva prostorija na sjeverozapadu⁶⁶ je dimenzija 3,50 m x 4,70 m, i prema zapadu se nalazi trokrilni prozorski otvor dimenzija 170 cm x 220 cm. Na jugozapadnoj strani se nalazi mala sala restorana „Lovac“ dimenzija 7,00 m x 4,30 m. Dva prozorska otvora dimenzija 120 cm x 210 cm su usmjerena ka zapadnoj strani, a jedan otvor dimenzija 80 cm x 190 cm i drugi otvor dimenzija 50 cm x 130 cm, su smješteni u nišu dimenzija 150 cm x 80 cm, koja je usmjerena ka ljetnoj terasi na jugu. Mala sala restorana je dvokrilnim vratima dimenzija 120 cm x 235 cm povezana sa velikom salom na istoku dimenzija 4,80 m x 13,00 m. Velika sala je povezana sa južnom ljetnom baštom sa dvokrilnim vratima dimenzija 110 cm x 280 cm. Prema jugu su usmjerena još dva prozora dimenzija 120 cm x 210 cm i 160 cm x 210 cm.

Na podovima je postavljen itison, a unutrašnja i vanjska stolarija je originalna, premazana masnom bojom bijele boje.

Na sjeveroistočnoj strani se nalaze toaleti za goste i osoblje, i ostale sporedne prostorije, kao i restoranska kuhinja.

Pristup **potkrovlju** je omogućen preko dvokrakih drvenih stepenica na sjeveru, širine od 1,00 m. Prva prostorija potkrovlja predstavlja predprostor dimenzija 300 cm x 250 cm kojim se pristupa arhivi „Saveza lovačkih organizacija BiH“, koja je usmjerena ka zapadu.

Na sjeverozapadu i jugozapadu se nalaze dvije kancelarije dimenzija 470 cm x 380 cm. Sjeverozapadna prostorija je usmjerena dvokrilnim prozorskim otvorom dimenzija 90 cm x 160 cm ka zapadu, a jugozapadna je usmjerena ka jugu sa dva jednokrila prozora dimenzija 60 cm x 185 cm, prema jugu.

Istočno od potkrovnog pretprostora se nalazi toalet i potkrovne kancelarije⁶⁷ usmjerene ka jugu.

Vrt vile je sa ulaznim dijelom povezan preko prolaza na sjeveru širine od 2,10 m. Južno od prolaza, na sjevernoj strani objekta nalazi se ulaz u toalet, namijenjen gostima restorana koji borave u vrtu smještenom na istočnoj strani⁶⁸.

Ukupne dimenzije ovog vrta su 20,00 m x 27,00 m. Sa sjeverne strane ovaj vrt je omeđen zgradom iz druge polovine XX vijeka, a na jugu se nalazi zgrada „Bošnjačke gimnazije“⁶⁹, a na istoku se nalazi stambeni objekat iz druge

⁶⁶ Projektom adaptacije s početka sedamdesetih godina XX vijeka, koji je izradio arh. Slavko Cindrić, ova prostorija je bila predviđena kao svečana sala restorana „Lovac“ sa stolom za deset osoba. Danas se ova sala ne koristi u tu svrhu, već je u nju smješten ured „Saveza lovačkih organizacija BiH“.

⁶⁷ Do 1962. godine ove kancelarije su predstavljale tavan stambenog objekta. Te godine je izvršena adaptacija tavanskog prostora i otvorene su badže, i prostor je pretvoren u kancelarijski

⁶⁸ Pristup toaletu je omogućen i sa unutrašnje strane restorana.

⁶⁹ „Bošnjačka gimnazija“ je školski objekat nastao u periodu između dva svjetska rata, i građen je u duhu moderne. Veći, jugozapadni dio objekta predstavlja dogradnju koja se odigrala 1998. godine – projektanti Lidumil Alikalfić i M. Jašarević.

polovine XX vijeka. Na krajnjoj zapadnoj strani vrta se nalazi dograđeni dio vile⁷⁰ širine 400 cm, gdje su smješteni mini kuhinja, roštilj i bife, koji opslužuju vrt.

Na sjevernoj i istočnoj strani vrta se nalaze natkriveni dijelovi širine od 4,80 m, dok je centralni dio vrta je pokriven travnjakom, a sa južne strane se nalazi popločana površina dimenzija 24,00 m x 4,00 m, povezana sa velikom restoranskom salom.

Zapadna i južna fasada predstavljaju reprezentativne fasade koje komuniciraju sa Petrakijinom ulicom. Na **zapadnu fasadu**, u nivou prizemlja, usmjerena su dva dvokrilna prozora na južnom dijelu dimenzija 120 cm x 210 cm, a na sjevernom dijelu se nalazi trokrilni lučno završeni prozor dimenzija 170 cm x 220 cm. U nivou potkrovlja, a u osovini trokrilnog prozora u prizemlju se nalazi dvokrilni prozor dimenzija 90 cm x 160 cm.

U nivou sokla se nalaze tri podrumaska prozora širine 90 cm i visina 140 cm, 120 cm i 90 cm⁷¹. Sokl je rustično obrađen i obložen je kamenim pločama. Gornji dio fasade je obrađen malterom žute boje, a cjelokupna ploha je podijeljena u kvadratna polja dimenzija 85 cm x 85 cm, koji su reljefno obrađeni⁷².

Sjeverni dio fasade je pokriven dvovodnim krovom čije je sljeme vertikalno na fasadu, a južni dio je pokriven krovnom plohom čija je streha paralelna sa zapadnom fasadom.

Ploha **južne fasade** je obrađena na isti način kao i zapadna fasada. Južna fasada se sastoji iz manjeg zapadnog i većeg istočnog dijela.

Zapadni dio je sličan sjevernom dijelu zapadne fasade, pokriven je dvovodnim krovom čije je sljeme okomito na fasadu, a strehe su sastavljene od dekorativnih drvenih elemenata.

Kompletna južna fasada je obrađena kvadratnim poljima po uzoru na zapadnu fasadu.

U nivou potkrovlja južne fasade se nalaze dva jednokrila prozora dimenzija 60 cm x 185 cm, a u nivou prizemlja je nalazi fasadni istak na kojem se nalaze prozori dimenzija 80 cm x 190 cm i 50 cm x 130 cm.

Na istočnom dijelu južne fasade, u prizemlju se nalaze dvokrilna vrata dimenzija 110 cm x 280 cm i dva prozora dimenzija 120 cm x 210 cm i 160 cm x 210 cm. Iznad, u nivou potkrovlja se nalaze tri badže pokrivene dvovodnim pokrivačima. Na svakoj badži se nalazi po jedan dvokrilni prozor dimenzija 150 cm x 120 cm.

Sjeverna fasada je sporedna fasada usmjerena ka prolazu stiješnjenom između vile Forstratha Miklaura i stambene uglovnice na sjeveru. Na zapadnoj strani, u nivou prizemlja, se nalazi ulaz u vilu dimenzija 130 cm x 200 cm, a u nivou potkrovlja trokrilni lučno završeni prozor dimenzija 130 cm x 200 cm. Ovaj dio fasade je pokriven dvovodnim krovom, čije je sljeme okomito na fasadu, dok je istočni dio pokriven krovnom plohom čija je streha paralelna sa sjevernom fasadom. Na ovom dijelu fasade se nalaze otvori sporednih prostorija i ulaz u vanjski toalet za goste.

⁷⁰ Ova dogradnja je izvedena po projektu Slavka Cindrića iz 1978. godine.

⁷¹ Visina sokla na južnoj strani iznosi 260 cm, a na sjevernoj strani 160 cm.

⁷² U malteru su prisutna udubljenja dubine od 1 cm, koja su rađena pod uglom od 45 stepeni.

Istočna fasada je usmjerena ka vrtu, i sastoji se od potkrovnog dijela pokrivenog dvovodnim krovom, gdje se nalazi originalni trokrilni prozor dimenzija 160 cm x 120 cm, i prizemnog dijela gdje se nalazi dograđeni dio pokriven jednovodnim krovom sa bifeom i drugim pomoćnim prostorijama.

U pogledu **materijalizacije**, objekat je rađen od pune opeke, s tim da je suteran rađen u kamenu. Originalni prozori i unutrašnja stolarija su rađeni od kvalitetne drvene građe koja je redovno održavana. Krov je pokriven ćeremidom izrađenom polovinom XX vijeka, a originalne krovne strehe su izrađene od kvalitetnog drveta obojenog u zeleno. Stepenište prema potkrovlju je drveno, podovi su drveni, s tim da su najvećim dijelom prekriveni itisonima savremene izrade. Dograđeni dio na istočnoj strani je izrađen od opeke savremene izrade i drveta⁷³. Pokrov dograđenog dijela je rađen od ćeremide, po uzoru na pokrov vile. Na isti način su završeni pokriveni dijelovi vrta.

Visina prizemlja objekta iznosi 3,25 m, a svijetla visina potkrovlja u najvišem dijelu iznosi 2,60 m. Ukupna debljina stropa između prizemlja i potkrovlja iznosi 60 cm.

Debljina originalnih vanjskih zidova iznosi 55 cm, a iste debljine su i nosivi zidovi unutar objekta.

Debljina vanjskih zidova dograđenog dijela iznosi 30 cm. Unutar objekta se nalaze i zidovi debljine 20 cm i 15 cm.

3. Dosadašnja zakonska zaštita

Na privremenoj listi nacionalnih spomenika, **kompleks vila iz austrougarskog perioda u Petrakijinoj ulici (Vila Mandić, vila Heinricha Reitera, vila Hermine Radisch i vila Forstratha Miklaua) u Sarajevu**, je upisan pod rednim brojem 546 u sastavu „Gradske ambijentalne cjeline Sarajeva“.

Dopisima Ministarstva kulture i sporta BiH⁷⁴, potvrđeno je da ovi objekti nisu bili prethodno zaštićeni od strane Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa SR BiH, pojedinačno ili u sklopu određene ambijentalne cjeline.

Vila Mandić i vila Heinricha Reitera se nalaze na „Listi evidentiranih, prethodno zaštićenih i zaštićenih nepokretnih spomenika kulture i prirodne baštine kantona Sarajevo“ u sklopu tačaka 3. i 4. – vila Mandić (zgrada Muzeja XIV zimskih olimpijskih igara), Petrakijina 7; vila Heinricha Reitera, Petrakijina 9, odjeljak 5.2.01. pod naslovom „Individualni stambeni objekti“ (Objekti stambene arhitekture, austrougarski period).

Ove historijske građevine su na ovoj listi evidentirane, ali nisu upisane u registar spomenika kulture.

Na istoj listi, ovaj kompleks historijskih vila se nalazi i u sklopu tačke 75. „Petrakijina ulica“. Ova tačka se nalazi u odjeljku 2.1.02. pod naslovom „Mikrourbane cjeline / ulice, trgovi, urbani kompleksi“.

⁷³ Ovi drveni elementi oponašaju dekoracije sa originalnih dijelova južne fasade, s tim što se uvodi i jedna dekorativna forma slična tradicionalnom mušepku.

⁷⁴ Dopis broj 07-40-4-3444-1/07 od 04.09.2008. godine i dopis broj 07-40-4-301-1/09 od 28. 1. 2009. godine.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Nema posebnih podataka o istraživačkim ili konzervatorsko-restauratorskim radovima na **vili Mandić** tokom prve polovine XX vijeka. Postoji podatak da je u periodu između dva svjetska rata vila bila korištena kao rezidencija ambasadora Velike Britanije.

Nakon Drugog svjetskog rata ova vila postaje Ambasada SAD-a, a potom se u objekat smještaju društveno-političke institucije. U tom periodu je izvršena adaptacija objekta. Sve prostorije koje su imale stambenu funkciju pretvaraju se u kancelarije, prijemne sale ili sale za sastanke. Vršiti se izmjena dotrajalih instalacija i postavljaju se savremene, a podne obloge, osim kamenih, su dobrim dijelom izmijenjene.

Godine 1984. u objekat se smješta Muzej XIV zimskih olimpijskih igara, i vrši se nova adaptacija objekta praćena konzervatorsko-restauratorskim radovima fasada objekta. Vršiti se radovi redovnog održavanja, kao i izmjena dotrajalih instalacija. Rasvjeta je posebno prilagođena stalnoj muzejskoj postavci u prizemlju i galeriji na spratu. Vršiti se građevinski radovi manjeg obima i probijanje zidova unutar objekta.

Nakon teškog oštećenja objekta iz 1992. godine, od objekta su ostali samo značajno oštećeni fasadni zidovi bez krova i monumentalne stepenice sa teško oštećenom balustradom na jugu. U unutrašnjosti su sačuvani dobrim dijelom nosivi zidovi, a bili su jasno vidljivi tragovi teško oštećene unutrašnje dekoracije i profilacije. Kamene unutrašnje stepenice su uništene, ali su se u objektu nalazili ostaci istih.

U cilju rekonstrukcije teško oštećene historijske građevine tokom mjeseca januara 1998. godine, napisan je „Projektni program obnove rekonstrukcije i nove funkcionalne organizacije Muzeja XIV olimpijskih igara u Sarajevu u kome se funkcija muzeja postavlja ispred svih ostalih vrijednosti objekta”⁷⁵.

Na osnovu ovog Programa, urađeno je idejno rješenje. Idejnim rješenjem je predviđen konceptualni kontinuitet sa predratnim Muzejom XIV zimskih olimpijskih igara u Sarajevu.

U skladu sa idejnim rješenjem, 1999. godine izrađen je izvedbeni projekat pod nazivom „Olimpijska akademija Sarajevo, izvedbeni projekat sanacije konstrukcije“. Planom rušenja izvedbenog rješenja predviđeno je rušenje originalnog stepeništa, sjeverozapadnog vanjskog zida, kao i dijelova nosivih zidova na istočnoj strani prizemlja. Na spratu i na potkrovlju predviđeno je uklanjanje centralnog podužnog nosivog zida, kao i drugih zidova. Na osnovu ovog projekta izvršena je izgradnja nove armiranobetonske konstrukcije objekta.

Realizacija izvedbenog projekta je započela 2000. godine, rušenjem i demontažom originalne konstrukcije historijske građevine.

⁷⁵ „Visok stepen razaranja zgrade Muzeja tokom opsade grada Sarajeva omogućava da se novim projektnim rješenjem, te građevinskom obnovom i rekonstrukcijom, isprave slabe tačke i funkcionalne mane Muzeja.“, I. Štraus, „Projektni program obnove rekonstrukcije i nove funkcionalne organizacije Muzeja XIV olimpijskih igara u Sarajevu“, str. 1, Sarajevo 1998.

Adaptacija vile Heinricha Reitera je izvršena 1985. godine, kada je novi vlasnik kupio nekretninu koja je do tada bila u posjedu porodice Finci. Tom prilikom je izvršena konstruktivna sanacija ploče drugog sprata koja je bila doživjela konstruktivni kolaps. Izvršeni su i konzervatorsko-restauratorski radovi na fasadama, a prostor drugog sprata i potkrovlja je adaptiran u zlatarsku radionicu. Na drugom spratu je otvorena badža, a postavljeni su i krovni prozori.

Tokom zadnjeg rata u BiH, objekat nije doživio znatna oštećenja⁷⁶. Zapadna fasada je parcijalno oštećena od gelera granata, a tokom čitavog zadnjeg rata u BiH, objekat je pogođen samo jednim puščanim zrnom koje je prouzrokovalo neznatno oštećenje drvenom radioničnog namještaja u nivou druge etaže. Nakon zadnjeg rata izvršeni su radovi redovnog održavanja, i izvršene su sitne opravke na objektu nakon neznatnih oštećenja prouzrokovanih ratnim dejstvima. Nakon 1996. godine izvršena je adaptacija stambenog prostora u diplomatsko-konzularni prostor. Ova adaptacija je izvršena u prizemlju i parcijalno u nivou prvog sprata.

Tokom XX vijeka, vršeni su radovi redovnog održavanja **vile Hermine Radisch**. Kvalitet materijala i primijenjenih graditeljskih tehnika, kao i radovi redovnog održavanja su razlog zašto je objekat koji ima izuzetnu dokumentarnu vrijednost sačuvan do danas.

Godine 1983. izvršeni su konzervatorsko-restauratorski radovi fasada objekta.

Tokom druge polovine XX vijeka su vršene adaptacije stanova i uvođenje plinskih instalacija, a 1974. godine, prilikom izgradnje savremenog stambenog kompleksa, izvršeno je rušenje graničnog zida unutrašnjeg dvorišta na zapadnoj strani.

Na prelazu iz XX u XXI vijek izvršena je adaptacija potkrovlja u stambene jedinice, i otvorene su badže prema zapadnom unutrašnjem dvorištu.

Lakša oštećenja sporedne zapadne fasade, izazvana granatiranjem tokom zadnjeg rata u BiH, nikada nisu sanirana.

Adaptacija **vile Forstratha Miklaura** je izvršena **1962. godine**, i tom prilikom je promijenjena funkcija stambenog objekta u javni, pošto je u vilu smješten „Savez lovačkih organizacija BiH“, a kasnije i restoran.

Godine **1978.** izvršena je dogradnja vile Forstratha Miklaura, po projektu Slavka Cindrića. Tom prilikom je izvršeno i preuređenje enterijera objekta. Prilikom izvedbe projekta enterijera došlo je do odstupanja od projekta. U krajnjoj jugoistočnoj prostoriji, gdje se originalno nalazila biblioteka, bila je predviđena restoranska kuhinja. Prilikom izvedbe srušen je zid između velike sale na zapadu i nekadašnje biblioteke, i tako je dobijena veća restoranska sala ukupne površine od 63,00 m². Kuhinja je smještena na sjeveroistoku i u djelimično u dograđenom dijelu.

⁷⁶ Što je veoma neobično, s obzirom na stepen razaranja i paljenje susjedne vile Mandić. Vlasnici su tokom 1992. aktivno sudjelovali, zajedno sa sarajevskim vatrogascima u gašenju požara na vili Mandić, što je razlog zašto požar nije dobio šire razmjere.

Osamdesetih godina XX vijeka su izvršeni konzervatorsko-restauratorski radovi na fasadama objekta – financirani od strane „Saveza lovačkih organizacija BiH“. Tom prilikom su izvršeni i radovi redovnog održavanja krovnog pokrivača i zamjena oštećenih dijelova.

Tokom sedamdesetih, osamdesetih i početkom devedesetih godina XX vijeka vršeni su redovni radovi održavanja enterijera prostora.

Jula 1975. godine završen je projekat koji je predviđao izgradnju „tipske garaže“ dimenzija 220 cm x 470 cm i visine od 205 cm. Ova garaža je trebala biti smještena ispod južne terase vile, a ulaz je trebao biti iz Petrakijine ulice. Do realizacije ovog izvedbenog projekta nije nikada došlo.

Oktobra mjeseca 1990. godine izvršena je ugradnja plinskih instalacija u objekat od strane preduzeća „Energogas“ iz Sarajeva.

Nakon zadnjeg rata u BiH (1992-95) izvršeni su radovi redovnog održavanja objekta i vrta, i objekat je ponovo imao funkciju restorana, i sjedišta „Saveza lovačkih organizacija BiH“. Tom prilikom nije izvršena valjana opravka dotrajalog krovnog pokrivača, pa dijelovi objekta, pogotovo na sjeverozapadu prokišnjavaju.

5. Sadašnje stanje dobra

Vila Mandić se nakon intervencije iz 2000. i 2001. godine nalazi u stabilnom konstruktivnom stanju, i objektu više ne prijete opasnost od konstruktivnog kolapsa. Objekat je pokriven novim krovim pokrivačem, čime je spriječeno prodiranje atmosferske vlage. Na čitavom objektu je postavljena stolarija, i na taj način je objekat zaštićen, kako od nepovoljnih atmosferskih uticaja, tako i od nepoželjnih posjetilaca. Sistematični konzervatorsko-restauratorski radovi na vanjskim fasadama nikada nisu izvedeni⁷⁷.

Intervencijom na objektu iz 2000. i 2001. godine velikim dijelom su učinjene ireversibilne štete na originalnoj konstrukciji objekta. Projektanti su historijsku građevinu shvatili kao ljušturu kojoj vrijedi sačuvati vanjske zidove, odnosno južnu i istočnu fasadu, koje su usmjerene ka gradu. Unutrašnja konstrukcija, nosivi zidovi, dekoracije i drugi elementi koji su preživjeli teška ratna razaranja su uklonjeni. Izuzetak čine nosivi zidovi suterena i malim dijelom zidovi prizemlja. Nisu pošteđeni ni vanjski sjeverni i zapadni zidovi, koji su djelimično porušeni radi izgradnje novog armiranobetonskog stepeništa na sjeverozapadu objekta. Po uzoru na stepenice, izgrađena je nova unutrašnja konstrukcija objekta, čija je armiranobetonska struktura u direktnom kontaktu sa sačuvanim vanjskim zidovima, tako da su i na njima prisutne ireversibilne promjene. Rekonstrukcija oštećenih dijelova istočne i južne fasade izvršena je od neadekvatnih savremenih materijala. Otvori na dograđenom sjeverozapadnom dijelu su izvedeni u neprimjerenom savremenom arhitektonskom obliku.

Što se tiče južnog i istočnog pročelja, Intervencijom iz 2000. i 2001. godine, uglavnom je poštovan jedinstven izvorni stilski izraz vile.

⁷⁷ Ovakva vrsta intervencije ne spada u red intervencija za koje je nužno hitno djelovanje.

Danas se vila **Heinricha Reitera** nalazi u dobrom konstruktivnom stanju. Nakon zadnjeg rata objekat se izrazito dobro redovno održava, a to je uslovljeno zalaganjem vlasnika objekta, koji na gornjim etažama ima i poslovni prostor, ali i činjenicom da se u objektu nalazi diplomatsko predstavništvo Velike Britanije.

Vila Hermine Radisch se danas nalazi u dobrom konstruktivnom stanju, s tim da radovi redovnog održavanja nisu na visokom nivou. U ulaznom dijelu stubišta se javlja vlaga, što je posljedica neadekvatne hidroizolacije na tom dijelu objekta. Stubište je nedovoljno održavano, ali su kameno stepenište i stubišne ograde i rukohvati, dobro očuvani.

Zapadna fasada je oštećena usljed granatiranja tokom zadnjeg rata u BiH, a zapadno dvorište neodržavano.

Na istočnom pročelju je prisutan problem vlage koja se javlja usljed neovlašteno postavljene nadstrešnice i neadekvatnog odvoda vode, što ugrožava originalne bojene keramičke pločice na fasadi.

Danas je **vila Forstratha Miklaua** redovno održavan objekat, i nalazi se u vrlo dobrom konstruktivnom stanju. Status elitnog ugostiteljskog objekta diktira da su higijensko-tehnički uslovi na zavidnom nivou, a na isti način se održava vrt na istoku i jugu, koji služi kao ljetna bašta. Pravi problem u objektu predstavlja krovni pokrivač na sjevernoj strani, gdje je vidljiv prodor atmosferske vlage u kancelarijske prostorije smještene u potkrovlju.

6. Specifični rizici

- Za **vilu Heinricha Reitera** nisu vezani specifični rizici, iz razloga što je predmet vanredno dobrog redovnog održavanja vlasnika;
- Za **vilu Hermine Radisch** vezan je specifičan rizik oštećenja vrijednih dekoracija na istočnom pročelju, usljed nestručnog i neovlaštenog postavljanja nadstrešnice;
- Specifičan rizik za **vilu Forstratha Miklaua** je loše stanje krova.

III – ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za donošenje odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom („Službeni glasnik BiH” br. 33/02 i 15/03), Komisija je donijela odluku kao u dispozitivu. Odluka je zasnovana na sljedećim kriterijima:

A. Vremensko određenje

(dobra nastala od prahistorije do 1960. godine)

B. Historijska vrijednost

(veza građevine, cjeline ili područja sa historijskom ličnošću ili značajnim događajem u historiji. U ovom slučaju je evidentna veza između gradnje ovog objekta i važnih događaja vezanih za kulturnu, odnosno arhitektonsku historiju grada Sarajeva.)

C. Umjetnička i estetska vrijednost

- i Kvalitet obrade
- ii Kvalitet materijala
- iii Proporcije
- iv Kompozicija
- v Vrijednost detalja

D. Čitljivost

- iii Djelo značajnog umjetnika ili graditelja
- iv Svjedočanstvo o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru

F. Ambijentalna vrijednost

- i Odnos oblika prema ostalim dijelovima cjeline
 - ii Značenje u strukturi i slici grada
 - iii Objekat ili skupina objekata je dio cjeline ili područja

G. Izvornost

- i Oblik i dizajn
- ii Materijal i sadržaj
- v Položaj i smještaj u prostoru

H. Jedinstvenost i reprezentativnost

- i Jedinstven ili rijedak primjerak određenog tipa ili stila
- ii Vrhunsko umjetničko ili arhitektonsko djelo
- iii Djelo vrhunskog umjetnika ili graditelja

Sastavni dio ove odluke su:

- kopija katastarskog plana,
- z.k. izvadak, posjedovni list,
- fotodokumentacija,
- grafički prilozi.

Korištena literatura

U toku vođenja postupka proglašenja dobra nacionalnim spomenikom BiH, korištena je sljedeća literatura:

1987., I. Krzović, „Arhitektura Bosne i Hercegovine, 1878-1914“, Umjetnička galerija BiH, Sarajevo

1988., B. Spasojević: „Arhitektura stambenih palata austrougarskog perioda u Sarajevu“, Svjetlost, Sarajevo.

1997., N. Kurto, „Sarajevo 1492-1992“, Oko, Sarajevo.

1998., N. Kurto, „Arhitektura Bosne i Hercegovine – Razvoj Bosanskog stila“,
Kulturno naslijeđe, Sarajevo

2004., I. Krzović, „Arhitektura secesije u Bosni i Hercegovini“, Kulturno naslijeđe,
Sarajevo

Nosilac istraživanja i izrade Prijedloga odluke:

*Adi Ćorović, diplomirani inženjer arhitekture,
saradnik za cjeline graditeljskog naslijeđa i kulturne krajolike
u Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika*